

І.П.Клімаў,
ст. выкладчык

РЭЦЭПЦЫЯ КІРЫЛА-МЯФОДЗІЕЎСКОЙ СПАДЧЫНЫ БЕЛАРУСКІМІ ПРАТЭСТАНТАМІ (другая палова XVI ст.)

Эпоха Рэфармацыі на славянскіх землях дае прыклад цікавых і плённых міжканфесійных і міжкультурных кантактаў перш за ўсё ў галіне мовы і пісьменства. У другой палове XVI ст. пратэстантызм дасягнуў апагея свайго развіцця ў Цэнтральнай Еўропе і асабліва ў Рэчы Паспалітай. У шляхецкай дзяржаве гэты рух знайшоў для сябе спрыяльныя палітычныя і сацыяльныя ўмовы, хаця ў цэлым рэальных падстаў для яго перамогі не існавала.

На беларускіх і ўкраінскіх землях Рэфармацыя распаўсюджвалася перш за ўсё ў каталіцкім асяроддзі і вельмі марудна пранікала ў праваслаўную супольнасць. Існавалі культурныя і ментальныя бар'еры, якія рабілі новую рэлігію неўспрымальнай для шырокіх мас праваслаўнага насельніцтва. Новую веру на тэрыторыі Беларусі і Украіны прымала ў асноўным тая частка праваслаўнай шляхты і заможнага мяшчанства, што была звязаная сваяцкімі сувязямі з польскім (каталіцкім) шляхецтвам і глыбей закрутаная заходняй культурай.

Тым не менш рэфармацыйныя ідэі знайшлі спрыяльную глебу ў той часткі праваслаўнага асяроддзя, што зазнала перад тым уплыў ерасяў, гэтак званых юдаізантаў, феадасян і інш. Таму пратэстанцкія настроі адчувальныя ў асобных творах праваслаўных аўтараў таго часу, а некаторыя творы пратэстантаў выкарыстоўваліся праваслаўнымі. Так, вядома шмат вучыцельных евангелляў заходнеўкраінскага паходжання, куды ўстаўляліся фрагменты з пратэстанцкіх пасыл. Апякун праваслаўя ў ВКЛ кн. Кан-

станцін Астрожскі ў канцы XVI ст. замаўляў асобным антытрынітарыям (Матавіла, Хрыстафор Філалет) напісанне антыуніяцкіх твораў. Пратэстанцкія і праваслаўныя шляхціцы, што перад наступам Контррэфармацыі адчувалі сябе дысідэнтамі, шукалі магчымасці да аб'яднання сваіх палітычных высілкаў (віленскі сойм 1599 г.) з мэтай здабыцця рэлігійнай талеранцыі ў дзяржаве. Некаторыя польскія пратэстанты нават бачылі ў праваслаўі не толькі палітычнага, але і дактрынальнага саюзніка супраць каліцтва.

Са свайго боку пратэстанты на Беларусі і Украіне спрабавалі весці прапаганду сярод праваслаўнага насельніцтва. Дзеля гэтага яны перакладалі і распаўсюджвалі кірылічныя кнігі на старабеларускай мове. Вядомы тры такія выданні. Два з іх належаць Сымону Буднаму — гэта катэхізіс і невялікі тэалагічны памфлет (Нясвіж, 1562), а адзін — няпоўнае евангелле з паралельным царкоўнаславянскім тэкстам — яго пашпечніку Васілю Цяпінскаму (каля 1580 г.). Гэтыя выданні былі, апрача таго, сярод першых друкаў на старабеларускай мове.

Але невядома ніякіх спроб весці пратэстанцкую агітацыю на царкоўнаславянскай мове, якую ўжывала праваслаўнае духавенства, хаця гэтую мову пратэстанты, якія жылі на тэрыторыі Беларусі, ведалі. Некаторыя з іх актыўна выкарыстоўвалі гэтую мову ў перакладах не толькі на старабеларускую, як у Евангеллі Цяпінскага, але і на польскую мову, як у Бібліі 1572 г., перакладзенай на польскую мову Будным. Тым не менш царкоўнаславянскай мовай пратэстанты ў сваёй прапагандзе не карысталіся. Магчыма, яны не валодалі гэтай мовай у патрэбнай ступені (каб ствараць на ёй тэксты) ці ўлічвалі яе камунікацыйную абмежаванасць і невысокую зразумеласць нават у асяродзі праваслаўнага духавенства.

Аднак, нават абмежаваўшыся старабеларускай мовай, пратэстантызм на Беларусі і Украіне не мог унікнуць старажытнай царкоўнаславянскай традыцыі. У складзе старабеларускай мовы, у сваім генезісе звязанай з гэтай традыцыяй і на працягу свайго існавання зазнаваўшай яе ўплыў, прысутнічала нямала царкоўнаславянства. Апрача таго, беларускія пратэстанты пры перакладзе рэлігійнай літаратуры ў якасці сваіх арыгіналаў выкарыстоўвалі царкоўнаславянскія тэксты. Так, Евангелле ў перакладзе Цяпінскага выйшла ў выглядзе дыглоты з царкоўнаславянскім тэкстам, які служыў арыгіналам пры перакладзе. Таксама ў мове кірылічнага катэхізіса Буднага адзначаецца вялікая колькасць царкоўнаславянскіх цытат і сінонімаў, якія ўстаўлены ў аўтарскі тэкст Буднага, напісаны старабеларускай мовай. Верагодна, што гэтыя цытаты былі накінутыя Будным без перакладу наўмысна, а друкаваны катэхізіс, як і дыглата Цяпінскага, прызначыўся праваслаўным святарам. У любым выпадку выкарыстанне і захаванне царкоўнаславянскай традыцыі ў выданнях Буднага і Цяпінскага сведчыць пра тое, што яны адраваліся праваслаўным беларусам.

Будны і Цяпінскі ў сваіх кірылічных друках захоўваюць некаторыя адметныя, хаця і не вельмі істотныя, канвенцыі царкоўнаславяншчыны: у лічбавым значэнні ўжываюцца літары і выкарыстоўваецца шмат дублетаў. Але ў цэлым арфаграфія іх старабеларускіх тэкстаў ужо адхіляецца ад царкоўнаславянскіх узораў і адлюстроўвае асноўныя рысы ўсходнеславянскай гутаркі. Цяпінскі ў сваім выданні нават царкоўнаславянскі тэкст публікуе паводле некаторых нормаў старабеларускага пісьменства. Беларускія пратэстанты таксама адмовіліся ад царкоўнаславянскага шрыфту і ўзялі за ўзор шрыфт выданняў Францішка Скарыны, які ўзыходзіць да венецыянскай кірыліцы (басанская версія), выкананай у стылі антыквы. Гэтым шрыфтам друкаваліся ў Венецыі каталіцкія выданні

для Босніі і Далмацыі, але яны служылі ўзорам не толькі Скарыне, але і паўднёваславянскім пратэстантам, якія ў 1561—1565 гг. ва Ураху/Аўраку (Германія, Вюртэмберг) друкавалі кнігі на харвацкай мове (глаголіцай, кірыліцай і лацінкаю).

Значную ўвагу пратэстанты надавалі пытанням намінацыі і выражэння ў мове сваёй ідэалогіі. Ранейшая рэлігійная тэрміналогія, звязаная з артадаксальнай традыцыяй, для іх часта была не зусім прымальнай і ідэалагічных меркаванняў. Гэта прымушала іх ствараць новую тэрміналогію. Але, каб не адарвацца ад сваёй аўдыторыі, яны не маглі ігнараваць традыцыю і ў супольнасцях з развітым пісьменствам выкарыстоўвалі ранейшыя традыцыі, часам толькі мадыфікуючы іх ці надаючы новую афарбоўку. Такой традыцыяй для пратэстантаў на Беларусі была царкоўнаславянская, і яна ўлічвалася імі пры стварэнні рэлігійнай тэрміналогіі на старабеларускай мове.

У старабеларускай мове да Рэфармацыі існавала царкоўнаславянская канфесійная тэрміналогія, у якой адметнае месца займалі грэцызмы, але з XIV ст. пачала складацца і каталіцкая тэрміналогія за кошт запазычанняў з польскай і лацінскай моў (праз літаратурнае пасрэдніцтва ці праз дыскурсы каталікоў сярод беларускай шляхты). У выніку ў рэлігійнай лексіцы ўжо ў XVI ст. утварылася шмат семантычных паралелізмаў кшталту *господь* — *пань*, *церковь* — *костель*, *попъ* — *ксен(д)зь*, *епископъ* — *бискупъ*, *крестъ* — *крыжъ*, *идоль* — *болванъ*, *таин(-а, -ство)* — *сакра(ментъ)*, *плоть* — *тело*, *заветь* — *тестаментъ*, *монастырь* — *кляшторъ*, *проповедь* — *казань*, *с(о)боръ* — *синодъ*. Такі паралелізм прысутнічае і ў катэхізісе Буднага, дзе суіснуюць дзве плыні: царкоўнаславянская і польская: *господь* — *пань*, *милюсть* — *ласка*, *жертва* — *офяра*, *покои* — *миръ*, *совесть* — *сумненье*, *спаситель* — *збавитель*, *уповати* — *уфати*. Але ў евангельскім перакладзе

Цяпінскага назіраецца ўжо асэнсаванае стварэнне тэрміналогіі шляхам замены царкоўнаславянізмаў паланізмамі або кніжнымі наватворамі паводле прадукцыйных мадэляў: *архи ереи* — *переднейший оферовник, благоволение* — *уподобание, возлюбити* — *умиловать, господь* — *пань, лукавый* — *злый, мирь* — *светь, синагога* — *зромаженье, соблазн* — *згоршенье, царствие* — *королевство, прелюбы творити* — *чужоложить*. Разам з тым у яго захоўваецца і частка ранейшай рэлігійнай тэрміналогіі: *ангель, д(ь)яволь, небо, богь, духь, сынъ, грехъ, крестъ, отецъ, светый*.

Асноўным узорам пры стварэнні і запазычанні новай рэлігійнай тэрміналогіі для Цяпінскага выступала польская мова, у прыватнасці польскія пераклады яго пап-лечнікаў па антытрынітарнай секце, да якой належаў Цяпінскі разам з Будным. Але ў некаторых выпадках можна заўважыць, што Цяпінскі пры стварэнні рэлігійнай тэрміналогіі звяртаўся і да царкоўнаславянскай мовы. Прыкладам могуць служыць тэрміны *переднейший оферовник* і *переднейший зромаженья* / *въ зромажень(-ю, -и)*, якія адпавядаюць грэчаскім словам *αρχιερεως* і *αρχισυναγωγος*.

Традыцыйны польскі пераклад гэтых грэчаскіх слоў быў *arcykaplan, ksiądz / książecia kościoła*. Гэта захоўвалася ў некаторых пратэстанцкіх перакладах, напрыклад Радзівілаўскай бібліі 1563 г., хаця побач з *kościół* там выступаюць варыянты *bożnica* і *zgromadzenie*. Аднак беларускія і польскія антытрыпітарыі на чале з Лаўрэнам Крышкоўскім і Сымонам Будным прапанавалі новыя тэрміны: *arcyofiar(ow)nik* замест *arcykaplan, arcyszkolnik* замест *ksiądz / książecie kościoła*. Блізкія адпаведнікі выступаюць і ў Цяпінскага. Грэцызм *архи ереи* ён перадае праз выраз *переднейшие оферовники*, а кампазіт *архи синагогъ* праз выраз *переднейший зромаженья* / *въ зромажень(-ю, -и)*. Матэрыялам для стварэння старабела-

рускіх тэрмінаў відавочна служыла польская мова: *оферовникъ* узыходзіць да Буднага, а *згромаженъе* да іншых пратэстанцкіх перакладаў, паланізмам *переднейишии* (ад *przedniejszy* ‘першы, старэйшы’) ва ўсходнеславянскай паўнагалоснай форме перакладае грэчаскі прэфікс архі-, захаваны ў Буднага як *arcy-*. Аднак структурна старабеларускія тэрміны адрозніваюцца ад польскіх: у Буднага выступаюць складаныя словы *arcyofiar(ow)nik*, *arcyszkolnik*, тады як у Цяпінскага словазлучэнні.

Крыніцай словаўтваральнай мадэлі беларускаму пратэстанту служылі старажытныя царкоўнаславянскія пераклады Евангелля, на якія Цяпінскі часта спасылаетца ў маргіналіях свайго выдання. Так, наконт перакладу грэцызму *архи ереи* ён даў такое тлумачэнне: *в гречески^т : архи ереи: которое слово греческое то^м, который з греческого на словенский язык переключал, нижей [обачиш], о тавил, а другой переключач словенский, которого переключад зову^м апракась, ту^м и инде тоє слово архиереи выключадаеть : старѣшины жреческие: то е^{см} переднеишие: або старшие: о Деровники (арк. 3), наконт перакладу *архи синагогъ* пазначыў: *то слова греческие, в апракасе выложоно : старешина събору:* (арк. 49). У царкоўнаславянскай традыцыі перакладу Евангелля мелася некалькі рэдакцый, дзе па-рознаму перадаваліся тэрміны грэчаскага тэксту. У адной з іх, названай Цяпінскім як пераклад «апракаса» (яе прадстаўляюць Мсціславава, Дабрылава, Юр’еўскае евангеллі, рукапіс Трацякоўскай галерэі), грэчаскія словы *архιερευς* і *αρχισυναγωγος* перакладаліся адпаведна як *стареишины жьрьцьскы* і *стареишина сбору / съборьскы*, тады як у іншых рэдакцыях захоўваліся запазычанні *архиереи* і *архисинагогъ*. Менавіта царкоўнаславянскі пераклад «апракаса» і паслужыў Цяпінскаму мадэллю для афармлення старабеларускіх тэрмінаў.*

У некаторых выпадках беларускі пратэстант скарыстоўваў царкоўнаславянскую традыцыю для ўдасканалення свайго перакладу. У Мк. 7:8 яго не задаволіў пераклад грэч. βαπτισμοϋс як *крэчцення*, паколькі ў пасажы, дзе ішла гаворка пра звычайнае мыццё посуду, быў ужыты канцэптуальна нагружаны тэрмін. Такі пераклад меўся ў розных рэдакцыях царкоўнаславянскага Евангелля, аднак толькі рэдакцыя «апракаса» дала больш адэкватны пераклад: *омываніе* (Мсціславава, Юр'еўскае, Дабрылава, Хілендарскае евангеллі, рукапіс Трацякоўскай галерэі). У сувязі з гэтым Цяпінскі зрабіў такую заўвагу на палях: *откуль знать, ижъ тым словомъ :крещенье. перво посполите звали :омытье.:. Менавіта так пераклаў і Цяпінскі: омытье.*

Польскія пераклады Св. Пісьма служылі беларускім пратэстантам крыніцай для стварэння новых рэлігійных тэрмінаў і ўвядзення новых слоў у мову. Але Будны і Цяпінскі не здолелі пазбегнуць уплыву і царкоўнаславянскай мовы, распаўсюджанай на тэрыторыі Беларусі. Гэта сведчыць аб вялікім значэнні кірыла-мяфодзіеўскай традыцыі, якая пранікала праз канфесійныя і культурныя адрозненні і ўзбагачала славянскія мовы нават у эпоху Рэфармацыі.

Д.Ф.Клябанаў,

навуковы супрацоўнік

ПРАБЛЕМА ЧАЛАВЕКА ЯК ТВОРЦЫ І ТВАРЭННЯ КУЛЬТУРЫ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПУБЛІЦЫСТЫЦЫ

Публіцыстыка як частка літаратурнага працэсу, што надзвычай аператыўна і чуйна рэагуе на змены ў грамадскім жыцці, на праблемы, якія хвалююць людзей,